

Vor Frue i Aalborg

AF BENTE SPRINGBORG

I foråret 2007 foretog Aalborg Kommune en renovering af det grønne område mellem Vor Frue kirke og Aalborg Stadsarkiv. Ved den lejlighed opsattes "Kayerøds springvand" som et samlende punkt i det lille, nye anlæg. Springvandet blev oprindeligt udført til minde om apoteker Georg Severin Kayerød, der var apoteker i Løveapoteket i Algade fra 1814 til 1845. Kayerød var en dygtig og energisk mand, som ud over at udføre et stort arbejde som apoteker og veterinær også engagerede sig ivrigt i arbejdet med at retablere beplantningen af Skovbakken, der var blevet plyndret for træer i løbet af krigene i 1600-tallet. I begyndelsen af 1800-tallet opstod et ønske om at genskabe denne grønne oase syd for byen, og under Kayerøds ledelse påbegyndtes beplantningen i 1822. I 1839 var 10 tdr. land beplantet, og som tak for Kayerøds indsats opsatte byen i 1861 springvandet ved indgangen til Skovbakken. Springvandets kumme bæres af tre kvindefigurer, der symboliserer henholdsvis apoteker- og veterinærfaget samt plantørvirksomheden, og på fodstykket kan følgende tekst læses: "Georg Severin Kayerøds utrættelige og uegennyttige Virke i Aaret 1822 skyldes dette Anlægs Tilværelse og sattes ham dette Minde i Aaret 1861 af erkjendtlige Medborgere".

Kayerøds springvand i det nyetablerede anlæg ved Stadsarkivet. I baggrunden ses Vor Frue kirke. Foto: Bente Springborg.

Ved etablering af fundament og vandforsyning til springvandet i det nye anlæg ved Stadsarkivet måtte der foretages et større jordarbejde. Inden dette arbejde påbegyndtes, foretog Aalborg Historiske Museum en arkæologisk forundersøgelse på de berørte områder. Undersøgelsen blev iværksat for at se, om der skulle fremkomme spor af det middelalderlige Vor Frue kloster, der sandsynligvis har ligget syd for Vor Frue kirke, og af Vor Frue kirkegård, der i nyere tid vides at have ligget nord og øst for kirken. Endelig ønskede museet at undersøge området for aktivitetsspor fra tiden før opførelsen af kirke og kloster. På baggrund af forundersøgelsens resultater vurderede museet, at en egentlig arkæologisk udgravning af området var nødvendig. Udgravningerne blev finansieret af Aalborg Kommune, Park og Natur, som her skal takkes for et godt samarbejde. I det følgende skal der berettes om kirken, klosteret, kirkegården og udgravningsresultaternes sammenhæng med disse.

Vor Frue kirke

Vor Frue kirke var i middelalderen såvel sognekirke som klosterkirke for Aalborgs ældste nonnekloster, men hvilken af disse funktioner, der var den oprindelige, er det i dag ikke muligt at fastslå. Om Vor Frue kirke og klostets oprindelse kan med sikkerhed kun siges, at de stammer fra første halvdel af 1100-tallet. Der har ikke været mulighed for at undersøge, om der før opførelsen af den romanske kvaderstenskirke har ligget en trækirke på stedet i 1000-tallet.

Kvaderstenskirken blev i senmiddelalderen ombygget til en gotisk teglstenskirke, og denne bygning blev i 1877 nedrevet og erstattet af den nyromanske kirke, som står i dag. Inden nedrivningen af kirken foretoges undersøgelser, der gør det muligt at udrede hovedtrækkene i kirkens bygningshistorie. Undersøgelserne viste, at den romanske kirke var en korskirke bestående af et skib med en korsfløj i form af et par mindre udbygninger og af et kor med absis. Kirken var bygget af granitkvadre, og soklen var udført på i hvert fald to forskellige måder, hvilket tyder på, at den romanske kirke ikke var opført på én gang. Kirken var udsmykket med fine bygningsdetaljer, hvoraf bl.a. den imponerende søjleportal, der oprindeligt sad omkring kirkens nordlige indgang, og flere billedsten har overlevet fra den ene kirke til den anden.

I 1400-1500-tallet ombyggedes kirken til en toskibet langhuskirke opført i tegl og med bygningsdele fra den gamle kirke. Den nye kirke fik høje, spidsbuede vinduer samt kamtakkede og blændingsprydede gavle på det nordlige sideskibs fag. Mod vest opførtes et tårn af muresten, og det fik kamtakkede gavle mod øst og vest. Ved ombygningen til gotisk teglstenskirke blev kirkens sydmur bygget på den eksisterende sokkel, mens den romanske kirkes nordmur blev bevaret som en skillemur, der via spidsbuede arkadeåbninger forbandt den nye kirkes hovedskib og det nordlige sideskib. Den sydlige, romanske korsarm blev stående, men givetvis i en "moderniseret" udgave indtil 1805, hvor den blev nedrevet.

Den gotiske Vor Frue kirke før nedrivningen i 1877. Billedet er taget fra sydøst, så kirkens brøstfældige sydmur ses. Foto: Aalborg Stadsarkiv.

Den gotiske kirke var efterhånden meget brøstfældig, især var den sydlige mur så meget ude af lod, at man frygtede, at den ville skride ud. Man opgav derfor at foretage flere reparationer af kirkebygningen, som efter 1877 blev erstattet af den nuværende, nyromanske teglstenskirke, hvori indgår enkelte bygningsdele fra den gotiske kirke - et kapel på nordsiden og tårnet i vest. Disse bygningsdele blev skalmurede, så de i dag fremstår som resten af kirkebygningen. I tårnets vestgavl er den romanske kirkes omtalte søjleportal og flere billedsten indsat.

Klosteret

Vor Frue kloster var indviet til Jomfru Maria, hvorfor det også kaldtes Mariaklosteret. Det vides ikke, hvem der indstiftede det, ligesom det ikke vides, hvilken orden Vor Frue kloster tilhørte. En almindelig antagelse er, at det har tilhørt benediktiner-ordenen, men det er også muligt, at det tilhørte augustiner-ordenen.

Oplysninger om klosterets placering i forhold til kirken og om bygningernes antal og udseende er yderst sparsomme. Man kan dog sige, at klosteranlægget formentlig har ligget på sydsiden af kirken. I et kongebrev af 1567 omtales en af kronen ejet ejendom, Klostergården, som liggende syd for kirken. Denne ejendom overdrager kongen til bolig for præsten ved Vor Frue. I samme kongebrev nævnes, at Klostergården strakte sig fra kirken sydpå 95 alen (ca. 60 m), og at bredden var 58 alen (ca. 36 m) i den nordlige del og 80 alen (ca. 50 m) i den sydlige del. De opgivne mål er af en størrelsesorden, der må angive, at det er selve klosterets grundareal, det handler om og ikke bygningerne. Hvis målene indlægges på et matrikelkort, fremkommer et grundareal, der strækker sig fra den gotiske kirkes sydvestlige hjørne til den nuværende Niels Ebbesensgades vestlige side, herfra mod sydøst til Pederstrædes nordlige side, og endelig nordpå langs Peder Barkes Gades østlige side.

Søjleportalen og billedstenenes nuværende placering i tårnets vestgavl. Set fra vest. Foto: Jan Slot-Carlsen.

Ved opførelsen af Aalborg Stadsarkivs bygning i 1928 på den sydlige del af grunden fandtes en del store, delvist tilhugne sten. Der gives ikke nøjere oplysninger om stenenes fundsted ud over, at de er observeret tæt op til Peder Barkes Gade. Stenene tolkedes som værende fra et havegærde, men de kan muligvis stamme fra et fundament til en bygning. Bortset fra disse sten var byggefeltet fundtomt, hvilket tyder på, at klosterbygningerne har ligget længere mod nord.

Efter kongens overdragelse af Klostergården indrettedes præstebo-lig i en fløj, som lå i forlængelse af den romanske kirkes sydlige kors-arm, mens klosterets øvrige bygninger blev nedrevet i 1568. I 1634 fraflyttede Vor Frue kirkes præst boligen muligvis i utilfredshed med, at korsarmen blev indrettet til adeligt gravkapel. Efterfølgende benyt-tedes boligen af kapellanen ved Vor Frue kirke, og endelig indrettedes der skole i bygningen. Den sydlige korsarm blev som nævnt nedrevet i 1805, mens den syd for liggende bygningsdel levede videre som to små, selvstændige matrikler, indtil bygningsdelen blev nedrevet samti-dig med kirken i 1877.

I forbindelse med etableringen af det nye anlæg fjernede ”Park og Natur” en betonbunker fra 2. Verdenskrig. Bunkeren lå ud mod Niels Ebbesensgade i et område, hvor man kunne forvente at finde spor efter klosteret, men der fremkom ingen bygningsfragmenter ved opgravnin-gen. Forklaringen på dette fænomen skal måske findes i det forhold, at der fra terræn og ned til jordlag af arkæologisk interesse lå et ca. 1,40 m tykt, stort set fundtomt muldlag. Muldlaget tolkes som påført efter afgravning og planering af arealet mellem den nuværende Vor Frue kirke og Stadsarkivet ved disse bygningers opførelse. Ved en sådan af-gravning af området kan bygningsfragmenter fra klosteret være blevet fjernet.

Kirkegården

I området, hvor springvandet skulle anbringes, blev der udgravet 16 middelalderlige begravelser, hvoraf 6 indeholdt komplette skeletter, mens de øvrige i varierende grad var fragmenterede. Desuden fandtes en omrodet skeletkule og humane knogler, som ikke kunne relateres til egentlige begravelser.

Det er muligt i grove træk at tidsfæste gravlæggelserne ved at se på, hvordan skeletternes arme er placerede, idet undersøgelser af kristne grave har vist, at armenes placering ændredes i løbet af vikingetid og middelalder. 3 af de gravfæstede lå med armene i en såkaldt A-stilling, dvs. med armene strakt ned langs siderne – en armstilling, der an-vendtes til omkring 1300. Et skelet lå i en såkaldt B-stilling, dvs. med bøjede arme og hænderne samlede over bækkenet – en armstilling, der anvendtes fra ca. 1300 til ca. 1350. To lå i en såkaldt C-stilling, dvs. med bøjede arme og hænderne samlede på mellemgulvet – en armstil-ling, der anvendtes fra ca. 1350 og ind i 1400-tallet.

To af de udgravede skeletter lå i en AB-stilling, ét i en AC-stil-ling og ét i en CD-stilling – i D-stillingen lå den afdøde med bøjede arme og hænderne samlede på brystet. D-stillingen anvendtes sammen

med C-stillingen i 1400-tallet, og fra slutningen af 1400-tallet og ind i 1500-tallet var denne armstilling den mest anvendte. Ved en grav var det kun muligt at bestemme armstillingen for den ene arm, der lå i A-stilling. Ud fra disse kriterier er gravene anlagt i perioden fra 1000-tallet til 1500-tallet.

Da begravelserne lå inden for det foreslåede klosterområde, kan de ældste af dem være anlagt såvel før som efter opførelsen af klosteret, mens de yngre begravelser må høre klostertiden til. I håb om at kunne opnå en mere præcis datering af begravelsesperiodens spændvidde er prøver fra skeletmaterialet sendt til C-14 datering på Institut for Fysik og Astronomi ved Århus Universitet, hvorfra der ventes svar i løbet af 2008. Det øvrige skeletmateriale er overgivet til Syddansk Universitets Retsmedicinske Institut til antropologisk undersøgelse, der kan give oplysninger om de begravedes køn, alder og sygdomme.

Foruden begravelserne udgravedes i den sydlige udkant af feltet tre øst-vest orienterede grøfter, der gik gennem hele feltet, og et kort stykke af en nord-syd orienteret grøft, som skar de to sydligste øst-vest orienterede grøfter. De to bredeste af de øst-vest orienterede grøfter, på henholdsvis 60 cm og 84 cm i bredden, skal formentlig tolkes som værende matrikelskel, enten i forbindelse med profan benyttelse af området før anlæggelse af kirkegården eller mere sandsynligt som kirkegårdsgrøfter til markering af kirkegårdens udstrækning mod syd i dennes tidligste periode – før opførelse af klosterbygninger. Hvilken funktion, den smalleste af de øst-vest orienterede grøfter og den nord-syd orienterede grøft har haft, kunne ikke afgøres. Der var ikke mulighed for at følge de øst-vest orienterede grøfters forløb yderligere mod øst og vest. Ud mod Peder Barkes Gade udgravedes et felt, der var uden spor efter begravelser eller grøfter, hvorfor dette område må have ligget uden for kirkegården.

Den nøjagtige udstrækning af Vor Frues middelalderlige kirkegård kendes ikke, men foruden den ovennævnte udgravning er der ved en arkæologisk undersøgelse, som museet foretog i 1995 i kælderens under Bredegade 4, matr.nr. 846, fundet middelalderlige begravelser, hvor de gravlagtes armstilling var henholdsvis A og B. Desuden fandtes et stykke af en øst-vest orienteret grøft, der tolkes som den middelalderlige kirkegårds skelgrøft mod nord. Ved en udgravning i 1976 på matr. nr. 829, Niels Ebbesensgade 9, fandtes begravelser, hvor de gravlagtes armstilling var henholdsvis C og D.

På grundlag af disse arkæologiske oplysninger kan man med nogen forsigtighed sige, at kirkegården i den tidlige middelalder lå syd og nord for kirken afgrænset af en kirkegårdsgrøft, der foreløbig er påtruffet en mindre del af. Vi mangler endnu oplysninger om, hvorvidt kirkegården også lå øst for kirken, men det forekommer sandsynligt. Mod vest ved vi kun, at den ikke har strakt sig helt ud til Peder Barkes Gade. Udgravningen i Niels Ebbesensgade viser, at kirkegården i den senere del af middelalderen og renæssancen har strakt sig mod sydøst, hvilket kunne tyde på, at den i løbet af middelalderen fik samme udstrækning som den efterreformatoriske kirkegård havde – dvs. at den

To frilagte begravelser. Det ene skelet ligger med armene i A-stilling, mens det andet ligger med armene i CD-stilling. Foto: Bente Springborg.

Fragment af gravsten fra 1600-1700-tallet. Foto: Jan Slot-Carlsen.

har ligget nord for kirken over mod husene på Bredegades sydside og øst for kirken over mod den vestlige side af Klokketøbergade. Der blev dog fortsat i den senere del af middelalderen foretaget begravelser syd for kirken. Disse begravelser er muligvis sket i nonneklosterets gård.

Ved fjernelsen af den ovennævnte bunker indeholdt den opgravede jord en del humane knogler, hvilket tyder på, at man ved bygningen af bunkeren i 1941-42 stødte på begravelser i dette område. Foruden knogledelene dukkede et hjørne af en gravsten op. Gravstensfragmentet, der er udsmykket med en roset, et anker og en stump tekst, synes ud fra tekstens form at stamme fra 1600-1700-tallet. Fundet af skeletdelene og gravstensfragmentet sydøst for kirken viser, at kirkegården også har strakt sig over dette område. Da der var tale om løsfundne skeletdele, kan det ikke afgøres, om begravelserne hørte til den middelalderlige eller efterreformatoriske kirkegård.

Vor Frue kirke med angivelse af den middelalderlige kirkegårds formodede udstrækning og Klostergårdens areal, som det blev beskrevet i 1567. Tegning: Jan Slot-Carlsen.

- Udgravningsfelter 2007.
- Kirkegårdsgrøfter fra den tidlige middelalderkirkegård.
- Begravelser fra den tidlige middelalderkirkegård.
- Kirkegårdens formodede udstrækning i senmiddelalderen.
- "Klostergårdens" udstrækning i 1567.

Der vides ikke meget om kirkegårdens udformning og vedligeholdelse, men standarten har tilsyneladende ikke altid været tilfredsstillende, for i 1722 blev der klaget over, at kirkegården benyttedes som blegeplads, og at der blev slået græs på den med høleer. Disse tildragelser kunne tyde på, at kirkegården så småt var ved at gå ud af brug til fordel for Sct. Jørgens kirkegård sydvest for byen. Sct. Jørgens kirkegård, der i middelalderen tilhørte spedalskhedshospitalet Sct. Jørgens Gård, indgår i dag som en del af Almenkirkegården.

Der har dog stadig stået gravsten på Vor Frue kirkegård, for i 1738 foretog den historisk interesserede rektor Thomas Hopp fra Aalborg Katedralskole en registrering af 72 gravsten på kirkegården. Stenenes indskrifter blev optegnet i Hopps "observationes", som han siden sendte til teologen og den topografiske forfatter Erik Pontoppidan. Optegnelserne findes nu på Det Kongelige Bibliotek. Det vil være interessant at undersøge, om "vores" gravstensstump kan findes blandt Hopps registrerede sten. Vor Frue kirkegård blev nedlagt i 1806.

Afslutning

Den arkæologiske undersøgelse løftede ikke sløret for, hvor Vor Frue klostres bygninger har ligget i forhold til kirken, hvilket kan skyldes afgravning af jord ved opførelsen af den nye Vor Frue kirke og Stadsarkivet. Men der kan dog stadig være håb om, at fremtidige udgravninger syd for kirken kan give oplysninger om bygningernes placering og om deres udformning.

Til gengæld høstede vi ny viden om den tidlige, middelalderlige kirkegårds sandsynlige udstrækning syd for kirken på baggrund af armstillingerne i de ældste begravelser og de øst-vest orienterede grøfter. Disse begravelser kan være anlagt før opførelse af klosteret eller i dets tidlige fase, mens de yngre begravelser derimod må høre kloster-tiden til.

I feltet ud mod Peder Barks Gade fremkom der under nyere tids opfyldningslag en affaldsgrube og et aktivitetslag, hvori fandtes genstande, hvis datering ligger i 1100-1200-tallet. Fra affaldsgrubens indhold af dyreknogler er indsendt materiale til C-14 datering. Dette område indeholdt som nævnt ikke spor efter begravelser, hvorfor det må have ligget uden for den tidlige kirkegård. Hvorvidt aktivitetssporene i dette område har hørt til en profan bebyggelse i tiden før anlæggelse af klosteret eller til klosterets tidligste fase kunne ikke afgøres.

Der er stadig mange spørgsmål at finde svar på om Vor Frue kirke, kloster og kirkegård, for der kan stykkes et helt billede sammen af dette interessante kompleks, men forhåbentlig vil der i fremtiden blive mulighed for at foretage nye undersøgelser, der kan forøge vores viden.

Ved fjernelse af bunkeren blev der i den opgravede jord fundet denne besynderlige terning. Som andre middelalderlige terninger er den ganske lille, ca. 1x1x1 cm. Øjnenes placering er almindeligvis 1-6, 2-5 og 3-4, men denne terning viser 2-3, 4-5 og 6-9 øjne. Gad vide hvilket spil den har været brugt til?